

ВИХОВАННЯ ПОЧУТТЯ РИТМУ В МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

У статті обґрунтована методика виховання почуття ритму у молодшому шкільному віці. У дослідженні були використані теоретичні методи аналізу, синтезу, а також емпіричні методи спостереження та вивчення ефективності різних методичних підходів. Отримані результати вказують на необхідність більш ретельного врахування особливостей розвитку психіки дітей цієї вікової групи, при підборі і впровадженні методичних прийомів музичними педагогами.

Ключові слова: дитина молодшого шкільного віку; почуття ритму; методики виховання почуття ритму у початковій школі.

Постановка проблеми. Дослідження підтвердили думку, що ритм справляє вплив на всі без винятку життєві функції людського організму, починаючи від скорочення клітин, від дихання та биття серця і закінчуючи найвищими нервовими процесами, які відбуваються у нашому мозку. Останнім часом, у лікарську практику було введено таке нове поняття, як «десинхроноз», під яким розуміють неузгодженості ритмічної організації, при якій відбувається десинхронізація одних процесів відносно інших. Прискорений ритм життя, проблеми екології, перенапруження у навчанні – все це може призвести до захворювання.

Особливо гостро дисгармонія ритмів позначається на дитячому організмі, який не є сталим, а тому менш спроможний адаптуватися до різноманітних ритмічних змін у навколишньому середовищі. Виходячи з вище висловленого постає проблема пошуку немедикаментозних методів підвищення резервних можливостей організму дитини, тобто знаходження механізмів, які б допомогли в сучасних умовах зміцнювати і підтримувати власні біологічні ритми, а отже, закладати підвалини стабільного здоров'я, швидкої адаптації до навколишнього середовища та стресостійкості.

Аналіз досліджень та публікацій. Серед різних підходів до вивчення даного питання особливу увагу привертають праці, спрямовані на вивчення проблеми Бехтерева В.М., Косяка В.А., які акцентують увагу на взаємозалежність зовнішніх ритмів та фізіологічних ритмів людини.

Заслугує на увагу дослідження В. Леві про взаємозв'язок ритмічності та неритмічності з чуттєвою сферою і безпосередньо із задоволенням чи незадоволенням.

Питанням пов'язаним безпосередньо з вихованням почуття ритму в умовах навчального процесу присвячені дослідження Теплової Б.М., Балчитис Е., Холопової В., в яких надаються методичні поради щодо ор-

ганізації навчально-виховного процесу у роботі з виховання почуття ритму.

Постановка завдання. Аналіз досліджень з даної проблеми вказує на те, що проблема виховання почуття ритму є актуальною для педагогічної науки, а отже, потребує подальшої розробки. Виходячи з вищевикладеного завданнями даної статті є висвітлення основних методичних підходів до виховання почуття ритму в умовах загальноосвітньої школи та надання методичних рекомендацій щодо організації поетапності впровадження методів спрямованих на виховання почуття ритму у початковій школі.

Виклад основного матеріалу. Робота з розвитку почуття ритму у дітей молодшого шкільного віку спрямована не лише на загальний розвиток дитини, але й на подолання дезадаптаційних процесів, які є актуальними для цієї вікової групи. Якщо подивитися на цю проблему через призму сьогодення, коли суттєво збільшився відсоток гіперактивних та гіпоактивних дітей (діти, які мають свій власний темп життя, діти, які наділені високою креативністю та ін.), для яких гармонізація внутрішніх ритмів та узгодження їх з соціальними ритмами є надважливим завданням, адже вирішення цієї проблеми допоможе уникнути дезадаптаційних процесів. Все вище сказане, вказує на те, що для початкової школи питання виховання почуття ритму, має не лише навчально-виховне спрямування, але й соціальне, реабілітаційне тобто воно має попередити дезадаптації й відповідно – дивіації у дітей молодшого шкільного віку й сприяти зміцненню їх здоров'я.

Однак, слід констатувати, що в українській початковій школі недостатньо приділяється уваги вихованню почуття ритму, як на уроках музичного мистецтва, так і у позаурочній діяльності. Хоча вже існують приклади успішної організації навчально-виховного процесу побудованого на основі широкого впровадження технологій, які ґрунтуються на різноманітних ритмах.

У ХХ ст. Р.Штайнер став зосновником вальдорфської педагогіки, де в основу навчально-виховної роботи було покладено ритм. Починаючи з чіткого розпорядку дня і закінчуючи організацією навчально-виховного процесу. Вальдорфські педагоги прагнули до того, щоб кожна дитина відчула власний ритм життя, на їх думку, це надавало дитині відчуття впевненості, тому шкільне життя завжди починалося вчасно, щоб дитина мала можливість активно включитися у діяльнісний процес, сам навчальний процес насичувався чергуванням різноманітних занять побудованих на ритмах, крім того зверталася увага на організацію режиму дня після занять. Що стосується самих занять, то тут активно використовували евритмію, під якою розумілася поєднання руху з поетичною мовою, віршами або музикою, причому саме рухи, у вигляді танцю чи пантоміми, виконували гармонізуючу функцію. Тіло під час виконання рухів, ставало своєрідним «інструментом», завдання якого здійснювалася передача певної інформації. Евритмічні рухи несли подвійну функцію, бо за своїм характером вони виконували художньо-естетичні завдання через зв'язок з красою руху та емоційними переживаннями, а по суті їх спрямованість була профілактичною та лікувально-оздоровчою, тому що естетично спрямована діяльність несе гармонію внутрішніх біоритмів. Тобто іншими словами, основним матеріалом для виконання рухів стають лічилки та вірші, які інтерпретуються мовою рухів, в основі яких закладено певний ритм. Таким чином, евритмія у вальдорфській педагогіці – це особливий вид мистецького руху, через який людина здатна виявляти свої переживання, почуття емоції [7, с. 116].

Дослідження показали, що у дітей в молодшому шкільному віці відбувається активний процес розвитку психіки. Саме в цей період простежуються зрушення у взаємовідносинах процесів збудження та гальмування, що призводить до гострого реагування на зовнішні подразники. Цікаві дослідження стосовно зв'язування закономірностей зв'язку конкретних ритмів з позитивними і негативними емоціями було проведено В. Леві, який стверджує, що є двосторонній зв'язок між позитивними емоціями і високим ступенем ритмічності, а також подібний зв'язок між негативними емоціями та дезорганізованим ритмом. Ці зв'язки вже на фізіологічному рівні дозволяють дослідити зв'язки ритміки з «системами задоволення» і «системами незадоволення». Ритмічність характерна саме для «системи задоволення», перш за все тому, що їх діяльність пов'язана із прагненням до повторення подразнень. Що ж стосується «негативних систем», то тут тенденції до ритмічності немає, оскільки функція цих систем – як можна швидше позбавитись подразника або піти від нього. Іншими словами, «системи задоволення» викликають діяльність, спрямовану на підтримання, продовження їх роботи, «системи незадоволення» – діяльність, що завершують їх власну роботу [2, с. 40].

При організації навчально-виховного процесу, слід наголосити на тому, що центральні позиції у структурно-функціональній організації психологічної характеристики першокласників займають процеси зорово-

го сприйняття величини та форми, а також процес сприйняття часу [3, с. 42–53]. У молодших школярів найбільш розвинута механічна пам'ять, а усвідомлення та засвоєння знань, які потребують активної розумової діяльності, викликають певні труднощі.

Особливістю музичного розвитку дітей молодшого шкільного віку є те, що у них слабо розвинута здатність диференціювання звуковисотності, але вже рівень психологічного та фізичного розвитку дає можливість добре орієнтуватися у різних ритмічних рухах. Адже, як свідчать фізіологи, саме в цьому віці дуже активно розвивається моторна діяльність дітей, відбувається значне підвищення м'язової сили та загальний розвиток рухомого апарату, що обумовлює їх рухомість у цьому віці та прагнення до стрибків і активного руху, спостерігаємо у їх прагненні бути у постійному русі.

Вищенаведені дослідження дають підстави для того, щоб говорити про доцільність такої побудови виховання почуття ритму у початковій школі, яке має ґрунтуватися на простих, зрозумілих дитині ритмах, що підкріплені певними рухами, і що особливо важливо, так це те, щоб ця робота супроводжувалася позитивним емоційним сприйняттям.

На нашу думку, процес розвитку почуття ритму можна умовно поділити на два основних етапи:

а) **слуховий** – сприйняття музичного ритму на слух й відтворення його у різноманітних рухах (коливання, плескання, вистукування та ін.);

б) **теоретичний** – коли відбувається перехід від м'язового відчуття ритму до його усвідомлення, коли йде накопичення навичок свідомого читання графічних та нотних записів і відтворення їх у рухах та гри на дитячих музичних інструментах.

Ми навмисно назвали другий етап теоретичним аби акцентувати увагу молодих вчителів на те, що ніякі теоретичні знання не повинні передувати відчуттю музичного ритму. Тобто спочатку діти мають накопичити певний слуховий музично-ритмічний досвід акцентований на емоційне сприйняття музики і лише після цього можливо підводити під цей досвід теоретичну основу. Нажаль, найбільш поширеною помилкою на початковому етапі виховання почуття ритму є така, що вчитель дає дітям спочатку теоретичні правила, визначення, пояснює тривалість нот, не усвідомлюючи, що дитина не має ще достатнього музичного досвіду і їй складно ці теоретичні викладки пов'язати з музикою. Як показує досвід, на початковому етапі не слід акцентувати увагу дітей на вивчення різного роду правил і термінів. Безумовно, діти мають володіти певним обсягом ритмічної термінології, але до її використання вони мають прийти поступово, через участь у виконанні певних ритмічних вправ.

Виходячи з психолого-фізіологічних особливостей розвитку молодших школярів, вважаємо за доцільне більш активно використовувати на початковому етапі розвитку почуття ритму наслідувальні механізми, тобто мова йде про засвоєння дітьми музично-ритмічного матеріалу шляхом повторення почутого. Причому, в цій роботі акцент має робитися на цілісне сприйняття музичного твору, його емоційне переживання. І лише після накопичення певного досвіду у

цілісному сприйнятті твору вчитель може поступово переключати увагу учнів на окремі деталі, вводячи теоретичні основи. Отже, як на нашу думку, доцільно організувати сприйняття дитиною ритму, наступним чином – перш за все діти мають усвідомити, яке значення має ритм у житті в цілому і в музиці, зокрема, тому доцільно зіграти якийсь добре відомий твір, змінивши при цьому його ритм (наприклад, український народний танок «Гопак», який діти вже слухали, зіграти свідомо змінивши метро-ритмічний малюнок.) На запитання: – Чи впізнали вони твір, що прозвучав, – діти, як правило не можуть вірно відповісти. Тоді вчитель повторно грає твір вже ритмічно вірно. Тепер на запитання: – Чи впізнали вони цей твір, – ми отримуємо чітку позитивну відповідь. Розвиваючи тему, вчитель має підвести дітей до розуміння того, чому діти не впізнали відомий твір у першому випадку (був змінений у музиці певний порядок). А що саме? Діти, як правило, відповідають: не було звичного рівного кроку, удару, рахунку та ін. Ми маємо підвести дітей до думки, що лише упорядковані у часі музичні звуки набувають певного сенсу. Якщо ж таке упорядкування відсутнє або порушене, то музику впізнати практично неможливо.

Подальший розвиток почуття ритму можна проводити, використовуючи вірші та дитячі лічилки, які дітям знайомі, і, головне, гарно ними сприймаються. Крім того, віршовані тексти мають ритмічну основу, як і музика, отже, через вірші та лічилки дитині легше пояснити специфіку ритму і музичного ритму, зокрема. Можна, наприклад, запропонувати дітям простукати своє прізвище чи ім'я, або використати запитальні речення і відповіді на них, скласти тексти до запропонованого ритму або, навпаки, прислухатися до ритму знайомого вірша чи дитячої лічилки: відтворити їх у вигляді ритмічного супроводу. Надалі робота ускладнюється і проводиться за допомогою ритмізації віршованих текстів. У процесі цієї роботи діти вчаться розчленовувати за змістом віршовані тексти,

тобто відчувати мовні фрази, а це, в свою чергу, сприяє поступовому усвідомленню логічного, емоційного, ритмічного змісту музичної інтонації. Саме завдяки виділенню окремих фраз та роботи над ними у дітей розвивається ритмічна логіка, яка проявляється в тому, як дитина вміє завершити розпочату вчителем ритмічну фразу. Роботу з розвитку почуття ритму на даному етапі можна організувати і у вигляді гри, для цього школярі разом із вчителем повторюють раніше вивчені три пісні, після чого вчитель відтворює ритмічний малюнок однієї з цих пісень, а учні мають визначити – для якої з пісень характерний даний ритмічний малюнок. Це непросте завдання для молодших школярів з точки зору психологічних операцій, адже вони мають самостійно поновити у пам'яті ритмічні малюнки усіх трьох пісень та порівняти їх ритми з ритмом пісні, який відтворив вчитель, і лише після цього дійти певного висновку. Тобто завдяки запропонованому прийому, по-перше, активізується увага дитини, а по-друге, перед нею виникає проблема, що сприяє активізації її розвитку і зокрема ритмічного.

Із зацікавленістю діти беруть участь у грі «Впізнай ім'я героя казки». Вчитель закріплює на дошці чотири малюнки із зображенням героїв казок: Богатирі, Котигорошко, Буратіно, Колобок, на яких виділено ударні склади. Картки також роздаються дітям, щоб ніхто не бачив, який казковий герой у якої дитини. Діти по чергові виконують ритм ім'я свого героя, підкреслюючи ударні склади (сильну долю). Інші мають впізнати ім'я героя. Вчитель позитивно оцінює двох учнів – хто вірно відтворив ритм і той хто назвав ім'я героя.

Виходячи з того, що у молодшому шкільному віці розвинене конкретне мислення, доцільно, на слуховому етапі розвитку ритму, використовувати малюнки для відображення простих ритмів. З наведених прикладів видно, що один малюнок в двічі більший ніж інші, це допомагає дитині усвідомити, що у тривалість звуків буває різною. Вчитель проплескує:

Учні відповідають:

та ін.

Тобто, використовуючи на заняттях гру «Запитання – відповідь» на основі малюнків, ми створюємо умови для спілкування з учнями засобами ритмічної мови.

Організуючи навчально-виховний процес, ми маємо завжди пам'ятати про застосування методів спрямованих на активізацію емоційного сприйняття дітьми ритму? Відомо, що найбільш повне сприйняття ритму відбувається і тоді, коли підключається моторика, тобто коли дитина робить певні рухи під музику, ось чому одним з основних наших завдань є залучення дітей до активної моторної діяльності. У контексті сказаного, ми ще раз маємо підкреслити, що не можна виховувати почуття ритму поза його життєвим змістом. Адже ритм виник і розвивався не інакше, як у процесі певної змістової діяльності. Це ставить перед педагогами завдання необхідності передбачити й заздалегідь спланувати мимовільну дитячу реакцію чи то на музичний твір, призначений для прослуховування, чи то на виконання пісні, аби зробити ці реакції усвідомленими й емоційно виразними. Іншими словами, ми маємо більш активно вводити до структури уроку різноманітні рівномірні рухи (коливання під вальс, чітке крокування під марш, плавні рухи під колискову, різноманітні звучні жести (плескання, притопи, клацання) під польку та ін.). Всі ці рухи можливо використовувати як у процесі співу пісні, так і слухаючи музичний твір. Спів пісень з одночасним ритмічним супроводом формує у дітей

навички ритмічно-рухової координації, відчуття ритмічної пульсації, увагу, дає їм змогу відчувати зв'язок ритму та «живої музики».

Послідовність впровадження елементарних ритмічних вправ може бути наступною:

- проплескати рівні долі у темпі повільної людської ходи, таке плескання ми в подальшому будемо називати «крокуючим» і позначатимемо складом «та». Щоб ця вправа була більш наочною для дітей, вчитель може під їх плескання продемонструвати ходу повільно крокуючої людини;

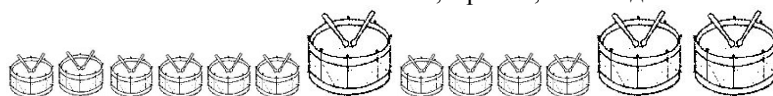
- заздалегідь вивчену дітьми пісню (побудовану на чвертях) виконати об'єднавши спів і проплескування ритмічних долей;

- у процесі відтворення ритму використовувати різноманітні «звучачі жести», наприклад: чотири оплески, чотири притопи, чотири клацання пальцями, чотири удари по колінах. Діти із задоволенням беруть участь у таких вправах, адже тут ми маємо можливість іметувати «Рух потягу», коли поступово прискорюємо, або поступово уповільнюємо уявний рух. Крім того, з метою закріплення означених навичок, на даному етапі доцільно використати пісню-гру «Якщо весело живеться роби так» в якій є можливість у приспіві використовувати різноманітні «звучачі жести». Використовування ритмічних рухів не лише привчає дітей уважно прислухатися до музики, що сприяє розвитку музичного слуху й гарному запам'ятовуванню музичного твору, але й викликають у них

особливу радість, естетичне задоволення, відчуття розкутості. Такі вправи-ігри ефективно впливають на розвиток координації рухів, метро ритмічних почуттів, позитивно впливають на формування сприйняття музичного твору.

Після того, як діти набули певного слухового багажу у роботі над розвитком почуття ритму, можна ставити питання про поступове надання теоретичних знань. Одразу виникають запитання – яку тривалості слід взяти за основу, і чому? Науковці, розглядаючи ритм, приходять до висновку, що основна його ритмічна одиниця – чверть – безпосередньо пов'язана з диханням людини, пульсом, роботою серця. Ця міра дорівнює трішки менше $\frac{3}{4}$ секунди, або 75–80 ударів у хвилину. Відхилення від означеної міри оцінюється нашим почуттям певне відхилення – чи то уповільнення, чи то прискорення. Виходячи з доцільності, як можна тісніше пов'язувати навчання з життєвими процесами та простоти сприйняття, безумовно розпочинати потрібно з чверті. Але у цій простоті часто прихована і складність, яка полягає в тому, що почуття та емоції не підвладні чіткій метричності. Отже, намагання деяких педагогів виховувати музичний ритм не музичними методами, а за допомогою арифметичної лічби, яка по суті виховує метричність і дуже шкідливо впливає не лише на виховання почуття ритму, а й на емоційність сприйняття музичного твору, слід вважати помилковим.

Вчителі музики з практичного досвіду знають, як що попросити дітей відтворити незнайомий ритм, то частіше за все дітям буває складно відчувати рівність восьмих, які після чверті виходять нерівними. І навпаки, якщо ми попросимо дітей відтворити ритм прослуханої пісні, то вони справляться з цим завданням набагато краще. Отже, практика вказує на те, що математичний підхід, справі виховання почуття ритму не допоможе, тому що ритм має не лише моторну природу, але й емоційну. Отже, у вихованні почуття ритму слід вчити дітей не вираховувати, а розвивати почуття часу.

ма-ма две-рі від-чи-ня про-вод-жа до шко-ли
не за-бу-дем цьо-го дня ми в жит-ті ні-ко-ли

Діти самі або за допомогою вчителя мають прийти до висновку, що більш тривалі звуки доцільно позначати малюнком, більшим за розміром, як показано на прикладі. Вже на цьому початковому етапі доцільно вчити дітей виділяти з пісні будь-яку окремо взятую ритмічну фразу. Це уявляє для них певну складність, але саме завдяки такій роботі дитина в подальшому зможе більш успішно переборювати ритмічні труднощі, адже її увага буде зосереджена не на всьому творі, а лише на тій фразі, де виникли труднощі. На цьому етапі роботи найбільшу увагу педагог має приділяти відпрацюванню у дітей навичок «розшифрування» запису ритму, і тут ми знову наголошуємо на тому, що цю роботу слід ґрунтувати на читанні

Литовська дослідниця Балчитис Е., замість традиційного рахування «раз і, два і», яке по суті вбиває внутрішнє почуття ритму, адже і у дитини створюється уявлення, нібито основною ритмічною долею є не чверть, а восьма, пропонує використовувати склади **та і ті-ті**, які набагато кращі для виховання почуття ритму з тієї причини, що у них різна тривалість голосних і це робить неможливим дроблення складу та на дві частини. «Та і ці склади лише допоміжний засіб, у кінцевому рахунку діти мають навчитися внутрішнє відчувати тривалості звуків без допоміжних слів, рухів» [1, с. 249–250].

Якщо уважно придивитися до ритмів пісень які співають молодші школярі, особливо у перших класах, то ми помітимо, що більшість з них побудована на чвертях та восьмих. Отже, відплескуючи кожен звук пісні, дитина здатна усвідомити, що ритм складається не лише з рівних чвертей, але й з більш швидких восьмих. Вже на цьому етапі основним завданням має стати усвідомлення дитиною ритмічного малюнку пісні. Яким же чином пояснити дітям, що таке ритмічний малюнок пісні?

Спочатку слід запропонувати дітям проспівати і проплескати добре знайому їм пісню, з відповідною ритмічною побудовою (наприклад, «Пісня про школу» М. Дремлюги). Після цього діти мають викласти кожен звук (склад) пісні на магнітній дошці або на столі наявними фігурками або рухувальними паличками. У процесі означеної роботи можна задати запитання:

- Чи всі звуки в пісні однакові за тривалістю?
- Як ми будемо позначати більш тривалі звуки?

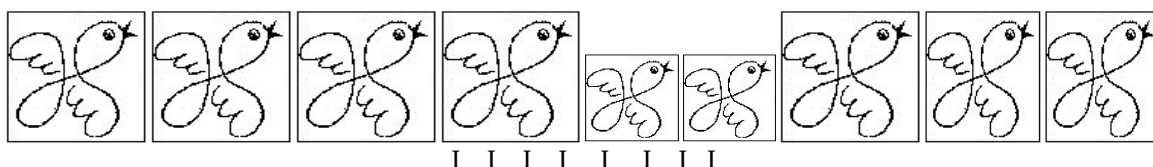
Вважаємо за доцільне знову звернути увагу на запис ритму, адже не слід забувати, що у дітей більш розвинуте конкретне мислення, а отже використання яскравої і зрозумілої для них нотації позитивно впливатиме на сприйняття та усвідомлення ритму. Наочні образи поглиблюють і полегшують сприйняття музичного ритму. Як правило, на початковому етапі для відображення ритму викладачі використовують квіточки, зірочки, кола із дзвіночками та ін. Наприклад,

дітьми цілих фраз та речень, щоб вони відчували ритмічний смисл кожної фрази, кожного речення.

Після того, як діти набули певного досвіду у сприйнятті й відтворенні ритму, з'ясували для себе, що звуки у музичному творі бувають як короткі так і довгі, й закріпили ці знання викладанням ритмічних малюнків знайомих пісень та поспівок, доцільно переходити до пояснення різниці між ритмічним малюнком та пульсом пісні. Причому, спочатку необхідно добирати такі твори, у яких ритмічний малюнок збігався б із пульсом, хоча б протягом перших тактів. Слід зазначити, що простіше за все, дитині відчувати і усвідомити пульсацію у творах які написані у жанрі маршу. Адже крокуючи під марш дитина не лише більш яскраво сприйматиме музику, але й краще усвідомить

«пульс» твору, зможе передати темп і характер пульсації виразними рухами. Аби діти на практиці засвоїли поняття «пульс» та «ритмічний малюнок», можна скористатися наступною вправою: учні проплескують пульс, а вчитель одночасно відтворює ритмічний малюнок. (В подальшому замість вчителя ритмічний малюнок може відтворювати учень або група учнів). Потім можна запропонувати дітям окремо засвоїти «пульс» і ритмічний малюнок. Коли ці рухи засвоєні, їх можна об'єднувати разом. Зробити це можна так: одна група учнів проплескує пульс пісні, друга – про-

стукує її ритмічний малюнок, після чого завдання в групах міняються. Щоб діти краще усвідомили різницю між пульсацією та ритмічним малюнком, необхідно наочно проілюструвати порівняння пульсу з ритмічним малюнком. У вигляді прикладу використаємо пісню А. Філіпченка «Весняночка». Якщо при роботі над піснею ми пульс зображуємо паличками, а ритмічний малюнок – будь-якими фігурками над ними, то це сприятиме активізації уваги та утворенню у дітей чітких уявлень про відмінності між пульсацією та ритмічним малюнком.

Прий-шла вес-на, ой, прий-шла вес-на

З метою закріплення у свідомості дітей понять пульсу та ритмічного малюнку ми вважаємо за доцільне використовувати на цьому етапі виховання почуття ритму прийом «вільного диригування», який, по-перше, відповідає моторній природі сприймання музичного твору; по-друге, активізує емоційність дитини, розвиваючи її уяву та образне відчуття, оскільки диригування навіть простої мелодії вимагає уявлення музичного образу та передбачення його подальшого розвитку; і, по-третє, забезпечує цілісне охоплення музичного твору. Вже у процесі використання прийому «Вільного диригування» дитина підсвідомо підкреслює сильні долі в музиці, більш акцентованими ударами, що посилює емоційність сприйняття. Як бачимо, вже на цьому етапі роботи є значні можливості активізації емоційного сприйняття учнями музичного твору та розвитку їх творчих здібностей.

У подальшому аби закріпити засвоєний матеріал про ритмічні одиниці, можна використати вправу-гру «Чергуй пульс з ритмічним малюнком». Зміст гри:

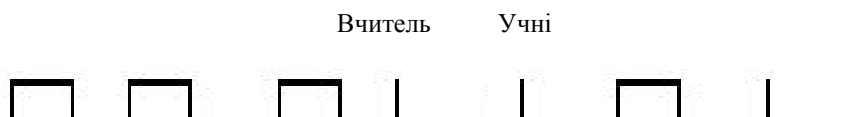
Вийди, вийди со-неч-ко за-глянь у ві-ко-неч-ко

В початковій школі діти вже набули значний мовний досвід, тому його слід активно залучати до пояснення та засвоєння елементарних ритмів. Тут можна знову повернутися до прийому ритмічних запитань та

відповідей, з яким діти вже зустрічалися на попередніх заняттях, але на цьому етапі вже замість малюнків діти зустрічаються з новою формою запису питань та відповідей:

Ки-ця, де бу-ла? Мо-лоч-ко пи-ла.

Що зро-ста-є у са-ду? Яб-лу-ка, сли-ви.

Ще одним суттєвим моментом для емоційного сприйняття ритму є акцентна складова цього процесу. Слід зазначити, що до 13–14 ст. у нотному письмі тривалість звуків не записувалась. «Вона збігалася із

складами віршованого та прозового тексту. Саме на цих засадах виникла перша класична теорія музичного ритму *Аристоксена* (близько 300 року до н. е.). Автор переніс вчення про віршовані стопи на ритміч-

ну організацію музики. Він розглядав три види стоп: дводольні (ямб, хорей), тридольні (дактиль, анапест, амфібрахій) та чотиридольні (пеони). Всі вони відрізнялися кількістю слабких долей та наявністю чи відсутністю напочатку стопи слабкої долі». (4) Стрімкий розвиток музичного мистецтва дозволив звільнити музичний ритм від літературних стоп. Музичний ритм розвинувся, і не в останню чергу через різноманіття акцентів, яких досягають, як за допомогою динамічних, гармонійних, тембральних та інших засобів, завдяки яким з'явилася можливість отримання більш сильних подразнень на слухача, а отже, і більшої ефективності впливу. Як казав Б. М. Теплов, «Без акцентів немає ритму» [5, с. 270].

Розглянемо, що ж собою представляють акценти, і які вони бувають, тобто завдяки чому ми можемо стимулювати ті більш сильні подразнення, а отже викликати сильніші емоційні реакції. Акцент є обов'язковим елементом музичного ритму і необхідною умовою сприйняття музично-ритмічного процесу. «Сутність акценту, як специфічного музичного явища полягає в тому, що він створюється всіма елементами і засобами музичної мови – інтонацією (інтонаційне напруження), мелодикою (підйоми та спади мелодійної лінії), гармонією (зміна гармонії, функціональне наповнення та фонічне забарвлення гармонії), ритмічним малюнком (більш крупні тривалості, іноді заповнені активним дробленням), фактурою (плотний акорд, глибокий бас), тембром (змінюючи тембру більш інтенсивні темброві комплекси), мовним текстом (склади тексту, ударні склади), агогікою

(невелике уповільнення у зоні акцентованого звуку), динамікою (посилення громкості). Як бачимо, громкісний акцент зовсім не є основним у складному комплексі акцентних засобів, як правило, він виступає зовнішнім виразником внутрішніх ресурсів акценту» [6, с. 26].

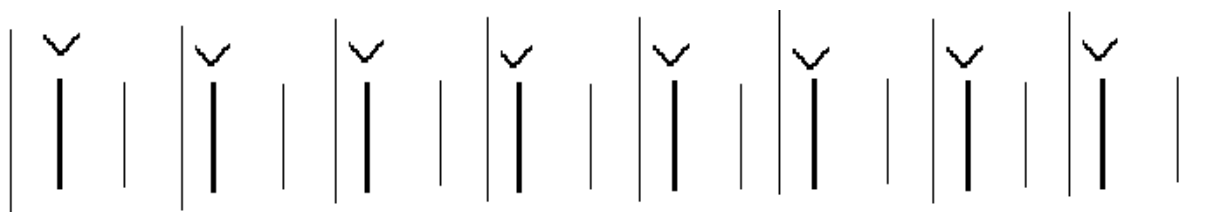
У процесі запису різних ритмічних малюнків виникає потреба поділу ритмічної фрази на такти, а звідси постає питання, яким чином пояснити дітям значення та місця тактової риски. Аби підвести дітей до цього поняття, важливо вже з самого початку розвивати у них почуття сильної (наголошеної) і слабкої (ненаголошеної) долей. Це відчуття розвивається за умов, коли вчитель стежить, щоб починаючи крокувати з лівої ноги, обов'язково акцент робили на сильній долі, підкреслювали цей крок ударом бубна чи трикутника. Сприяє також розвитку відчуття сильної долі порівняння у віршовому тексті наголошених та ненаголошених складів. Якщо вчитель звертав увагу на розвиток у дітей відчуття сильної долі, то йому нескладно буде пояснити дітям поняття «такт», «тактова риска».

Спочатку ми маємо ми маємо акцентувати увагу дітей на поясненні відмінностей між сильною та слабкою долями. Для цього можна використати наступний прийом – один з учнів читає текст пісні, зберігаючи її ритмічний малюнок. Одночасно вчитель зображує на дошці схему, кожна рисочка якої відповідає ударові «пульсу». Хтось із дітей підкреслює більш «важкі» склади, на які здебільшого падає наголос:

Після цього, вчитель пропонує прослухати мелодію зі словами й без них, допомагаючи з'ясувати, що навіть тоді, коли мелодія звучить без слів, у ній також є наголоси. Для наочності він, наспівуючи мелодію, показує її на намальованих рисочках. Учитель пояснює, що склади в «музичній мові» називають долями, а наголошені долі – сильними, ненаголошені – слаб-

кими. І вже на цьому уроці можна пояснити поняття «такт», використавши той самий малюнок. Доцільно вдатися до аналогії: у письмовій мові між словами робимо невеличкі інтервали, у нотному записі маленькі відрізки музики відокремлюють вертикальними рисочками.

Учитель уточнює, що як поетична мова складається із слів, так і музична мова – з тактів. Слова поділяються на склади, такти – на долі. Як не буває слова без наголосу. Так і в кожному такті обов'язково є сильна доля: у музиці вона завжди перша. Тому тактові рисочки ставлять перед сильними долями, щоб

допомогти співакам визначатися, де робити наголос, а відповідно, уривок мелодії, що знаходиться між двома такими рисками, називається тактом. Поняття сильної і слабкої долі доцільно пояснити за допомогою знайомої пісні, наприклад: української народної пісні «Вийди, вийди, сонечко»:

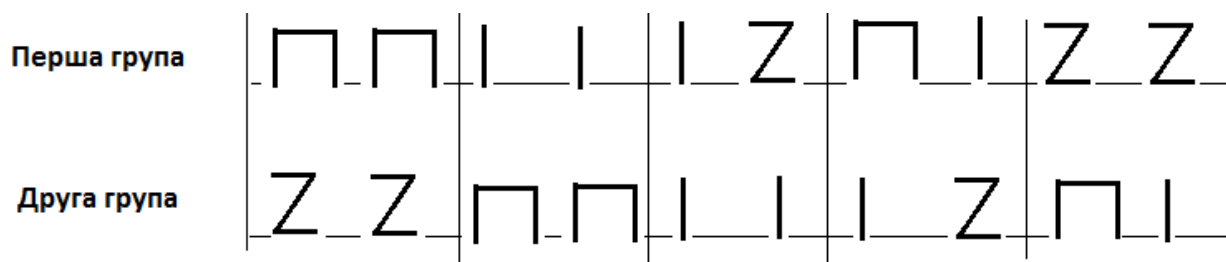
Наведений приклад чітко показує, що кожен такт складається з двох часток. При поясненні треба на цьому наголосити, акцентуючи увагу дітей, сказавши, що маємо на нашому малюнку дводольні такти, в яких кожна перша доля – сильна, а друга – слабка. Отже, ми маємо так званий «дводольний такт».

Щоб діти усвідомили, що сильні й слабкі долі в музиці чергуються рівномірно, повторюючись через рівні проміжки часу, бажано протягом двох-трьох уроків пропонувати їм різні практичні вправи:

- слухаючи знайомі пісні або інструментальні твори у дводольному розмірі, проплескувати тільки сильні долі;
- слухати музику, виконувати різноманітні рухи, маршувати, плескати в долоні та ін., визначати ритмічний малюнок якій зображено на дошці відноситься твір який виконує вчитель;
- під час слухання музики сильні долі твору фіксувати оплесками в долоні, слабкі тихими ударами пальців по парті;

Закріпивши в різних видах практичної діяльності поняття «дводольний такт», доцільно перейти до пояснення поняття «тридольний такт». Працювати треба як і раніше, але надаючи дітям більшої самостійності.

Подальшу роботу з розвитку почуття ритму, можна організувати через поступове ускладнення ритмічних завдань. Ефективним прийомом виховання почуття ритму зарекомендувало себе ритмічне двоголосся. Елементи ритмічного двоголосся ми вже використовували (гра «Луна»), але на даному етапі цей вид діяльності ускладнюється і впроваджується у вигляді ритмічного канону, тобто починає виконувати ритмічний малюнок перша група дітей, а друга група – вступає з першої долі ритмічного малюнку із запізненням на такт. Крім того, ми тут вже вводимо нове позначення **Z** яке означає паузу, що дорівнює чверті. На цьому знаку діти розводять руки у сторони на склад «та».

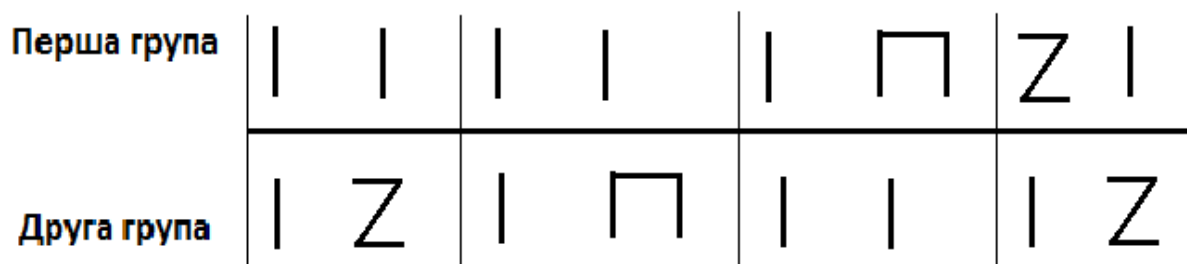
Ритмічний канон подає можливість використовувати різні тембри для відтворення графічно відображеного (різні звучачі жести, дитячі ударні інструменти), що сприяє не лише виробленню вмінь читати графічні записи, але й активізує роботу пам'яті та зосереджує увагу дитини. З метою більш ефективного застосування ритмічного канону, можна рекомендувати використання таких вправ:

- вчитель вистукує ритмічний малюнок на ударному інструменті, а дитина відтворює його вступаючи на такт пізніше;

- вчитель чи інші учні співають пісню, а інша група учнів відтворює її ритмічний малюнок, запізнюючись на такт.

Використовуються й чисто ритмічні вправи, які виконують дві групи, але тут потрібно вивчати окремо кожний ритмічний малюнок. Коли обидва ритми засвоєні, можна спробувати їх об'єднати:

- спочатку перша група вистукує олівцями по партам ритмічний малюнок пісні, потім друга група прихлопує його в долоні. Варіанти вправ можуть бути різноманітні:

При цьому, більшого емоційного сприйняття дітьми ритму можна досягти за умов використання різних тембрів (проплескування, відстукування олівцем, відстукування металевої паличкою, цокання, клацання та ін.)

Плескання	Z	Z	Z	Z
Олівець	П П		П П	

Дітям дуже подобається грати у такому «оркестрі», використання цього прийому зацікавлює їх, а отже дозволяє вчителю пропонувати більш складні ритмічні прилади, поділяючи дітей на три, чотири та більше груп і використовуючи дитячі музичні інструменти такі як трикутник, бубенці, кастан'єти та ін..наприклад: I гр. (плескає в долоні), II група (стукає олівцем), III група (грає на трикутнику) та ін.

Висновки. У запропонованому матеріалі, ми акцентували увагу на початкових етапах виховання

почуття ритму, який на нашу думку є найбільш складним для сприйняття дитиною. Адже, коли діти усвідомляють, що уявляє собою ритмічний малюнок, пульс, такт, і зможуть відтворювати за допомогою «звучащих жестів» чи дитячих ударних інструментів графічне зображення ритму, записувати дводольний та тридольний ритм, то включення інших більш дрібних тривалостей вже не буде викликати великих труднощів.

Список використаних джерел

1. Балчитис Э. О системе и методах обучения музыке в средних классах общеобразовательных школ Литвы // Музыкальное воспитание в СССР. – М. : Советский композитор, 1978. – С. 248–257.
2. Леви В. Вопросы психологи музыки // Советская музыка, 1966, №8.
3. Особенности психологических состояний младших школьников в учебной деятельности // Вопросы психологии. – 1998. – № 4. – С. 42–53.
4. Смаглій Г. А., Маловик Л. В. Основы теории музыки: Підручник для навчальних закладів освіти, культури і мистецтва. – 2-ге вид. – Х. :Факт, 2001. – 384 с.
5. Теплов Б. М. Избранные труды. – М. : Педагогика, 1985. – Т. 1. – 329 с.
6. Холопова В. Музыкальный ритм. – М. : Музыка, 1980. – 70 с.
7. Фробезе З. Искусство эвритмии в лекциях и высказываниях Р. Штайнера: Пер. с нем. – М. : Парсифаль, 1996. – 208 с.

М. М. Букач,

д-р пед. наук, профессор кафедры социальной работы,
Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского, г. Николаев, Украина

ВОСПИТАНИЕ ЧУВСТВА РИТМА В МЛАДШЕМ ШКОЛЬНОМ ВОЗРАСТЕ

В статье обоснована методика воспитания чувства ритма в младшем школьном возрасте. В исследовании были использованы теоретические методы анализа, синтеза, а также эмпирические методы наблюдения и изучения эффективности различных методических подходов. Полученные результаты указывают на необходимость более тщательного учета особенностей развития психики детей этой возрастной группы, при подборе и внедрении методических приемов музыкальными педагогами.

Ключевые слова: ребёнок младшего школьного возраста; чувство ритма; методики воспитания чувства ритма в средней школе.

М. М. Bukach,

Doctor in Pedagogic sciences,

Professor of the Department of Social Work of Nikolaev National University named after V. Sukhomlinsky,
Nikolaev, Ukraine

FOSTERING OF SENSITIVITY OF RHYTHM IN THE EARLY SCHOOL YEARS

In this article was substantiated the method of fostering a sense of rhythm in the early school years. In exploration was used theoretical methods of analysis, synthesis, and methods of empirical observation and study of the effectiveness of different teaching approaches. The results indicate to the need of more careful consideration of peculiarities of the psyche of children in this age group in the selection and implementation of teaching methods from music teachers.

Key words: child of primary school age; a sense of rhythm; sense of rhythm training methods in elementary school.

Рецензенти: *Мещанинов О. П.*, д-р пед. наук, професор.

© Букач М. М., 2017

Дата надходження статті до редколегії 16.02.2017